

ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНІ УМОВИ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІЇ

Опанасенко В.С.

У статті розглянуто актуальні проблеми формування національно-психологічних особливостей нації як соціального феномену. Проаналізовано основні чинники фізико-географічних умов природного середовища та ступінь їх впливу на національно-психологічні особливості окремих націй.

Ключові слова: фізико-географічні умови, національно-психологічні особливості населення, нація, етнос.

Актуальність статті. Соціальна психологія, як і етнопсихологія, об'єктом своїх досліджень визначає великі групи людей, які мають певні закономірності свого формування та розвитку, психологічні характеристики й властивості. Для визначення цих особливостей у межах згаданих наук було введено такі поняття, як «національно-психологічні особливості нації», «менталітет нації», «самосвідомість нації», «ідентифікація (самоідентифікація) етносу» та інші. Усе це свідчить про те, що масові психологічні явища вчені намагаються систематизувати й аналізувати відповідно до подібних індивідуально-психологічних процесів. Народ, нація в такому разі виступає як єдиний суб'єкт, як певний цілісний організм, якому притаманні свої національно-психологічні особливості. У зв'язку з цим, нині дедалі більший інтерес у дослідників викликають основні чинники їх формування. Одним із них, який уже протягом тривалого часу спричинює значні наукові дискусії, є фізико-географічні умови природного середовища, що визначає національно-психологічні особливості, «душу народу» впродовж усього історичного процесу становлення певного етнічного утворення.

Метою статті є спроба автора визначити психологічні аспекти фізико-географічного підходу до формування національно-психологічних особливостей окремої нації, а також проаналізувати наукові праці провідних етнопсихологів, етнографів і філософів у цій галузі.

Виклад основного матеріалу. Психологія як наука про душу зародилася для вивчення внутрішнього світу окремого індивіда, однак, починаючи з XIX століття, певні психологічні відмінності

стали виявляти і в таких великих соціально-етнічних спільнотах, як народ, нація. Досягнення природничих наук, накопичений ними матеріал з описом різних народів і країн дозволили виявити значні розбіжності між представниками не тільки різних рас, а й навіть мешканців однієї країни, які проживають у різних кліматичних і фізико-географічних умовах. Так, перші дослідники етнічних відмінностей пов'язували їх з кліматичними умовами різних фізико-географічних середовищ. У своїй праці «Про повітря, води, місцевості» Гіппократ писав, що всі відмінності між народами, зокрема з психології, зумовлені місцезнаходженням країни, кліматом та іншими природними чинниками [5, с. 7].

Наступний етап глибокого інтересу до етнічної психології починається з середини XVIII ст., який обумовлений розвитком суспільних відносин, економічним прогресом, що поглибили політичну і національну самостійність, а які також зміцнили внутрішньонаціональні зв'язки. Одночасно більш чітких контурів набули національна специфіка способу життя, національна культура і психологія. Проблема єдності культури і нації, її духовно-психологічної спільності посіла певне місце в науці. Ґрунтовне та цікаве висвітлення вона знайшла в наукових працях Ш. Монтеск'є, І. Фіхте, І. Канта «І. Гердера, Г. Гегеля та ін.

Ш. Монтеск'є, мабуть, якнайповніше виразив загальнометодологічний підхід того періоду до розуміння суті етнічних відмінностей за духом (психологією). Він, як і багато інших авторів, дотримувався принципів географічного детермінізму і вважав, що дух народу є результатом дії клімату, землі і рельєфу місцевості. Причому така дія може бути безпосередньою та опосередкованою. Безпосередня дія характерна для перших етапів розвитку народу. Опосередкована ж дія відбувається тоді, коли залежно від кліматичних умов у народу складаються особливі форми соціальних відносин, традиції і звичаї, які, разом з географічними умовами, впливають на його життя та історію. Таким чином, фізико-географічне середовище – це первинна основа духовних рис народу і його соціально-політичних відносин. Монтеск'є писав: «Багато речей управляють людьми: клімат, релігія, закони, принципи, правління, приклади минулого, вдачі, звичаї; як результат всього цього утворюється загальний дух народу» [5, с. 8].

Цікавою також є позиція англійського філософа Д. Юма, що відображена в його праці «Про національні характери». В ній автор виділяє основні чинники, що формують національний ха-

рактер, зокрема, й фізичні. Під останніми Юм розуміє природні умови життя спільноти (повітря, клімат), які визначають її характер, темперамент, традиції праці й побуту.

Розглядаючи історію становлення етнічної психології, не можна обійти увагою німецьку філософію XVIII ст. – першої половини XIX ст. Перш за все, необхідно пригадати таких учених, як І. Кант і Г.-В. Гегель. Так, Кант у праці «Антропологія з практичної точки зору» визначає такі поняття, як «народ», «нація», «характер народу». За ним, народ – це об'єднана в тій чи іншій місцевості множина людей, що становлять єдине ціле. Така множина (або його частина), яка, зважаючи на загальне походження, визнає себе за громадське об'єднання цілого соціально-політичного утворення, називається нацією. Кожен народ має свій характер, який виявляється в емоційному переживанні (афектації) у ставленні і сприйнятті іншої культури.

На відміну від своїх попередників, сучасні російські етнографи Ю. Бромлей і Р. Подольний розглядають різні аспекти розвитку і формування етносу, серед яких особливе місце займають проблемні питання впливу на ці процеси природного (географічного) середовища. Їх підхід полягає в тому, що населення країни складається з одного, а частіше – з декілька етносів, які населяють певну територію (країну). Під етносом вони розуміють сукупність людей, що склалася історично, має спільні особливості культури, в тому числі мови, психіки, а також усвідомлення своєї єдності (самосвідомість) [1, с. 32]. Основні положення своєї теорії науковці виклали у книзі «Людство – це народи», в якій стверджують, що природні умови впливають не тільки на зовнішні ознаки етносу (культуру, одяг, знаряддя праці), тобто його культурно-господарський розвиток, а й на внутрішню сторону життя людей, що проживають на спільній території: «Характерні особливості географічного середовища (клімату, ґрунту, рельєфу, флори, фауни) здійснюють певний вплив на окремі сторони духовної культури і психічного складу етносу. Це побічно виявляється перш за все в окремих специфічних звичках, звичаях, обрядах... Знаходить своє відображення географічне середовище і в етнічній самосвідомості» [1, с. 46].

Це положення дослідники обґрунтовують таким чином: ландшафти етнічної території закарбовуються у свідомості людей, що мешкають на ній, у вигляді уявлення про «рідну землю». Деякі елементи ландшафту або у вигляді зорових образів (береза у рос-

іян, тополя в українців, сакура у японців), або в поєднанні з топо-німікою (річка Волга у росіян, Дніпро в українців, гора Фудзіяма у японців) стають символами етнічної приналежності. Про вплив фізико-географічного середовища на етнічну самосвідомість часто свідчать назви самих народів і етнічних груп. Наприклад, берегові чукчі називають себе «морські жителі», а одна з груп лісових північних народів – «леїнкум» – «тайгові люди».

На думку Бромлея і Подольного, найбільш відчутний вплив фізико-географічне середовище здійснює на етнос у період його формування, коли він адаптується, пристосовується до своєї природної ніші. Однак, вони попереджають, що цей факт не слід абсолютизувати. «У ході розгляду впливу географічного середовища на розвиток етнічних процесів недопустимим є як «географічний нігілізм», так і перебільшення цього впливу» [1, с. 47]. При зміні територій (наприклад, у результаті переселення) етнос не тільки не зникає, а й значною мірою зберігає свої риси. Про відсутність «жорсткого» взаємозв'язку в системі «етнос – середовище» свідчить те, що окремі народи далеко не однаково використовують різні можливості, що надаються одним і тим же ландшафтом для існування людей. І саме цей аргумент викликає певний сумнів у безперечному визнанні залежності впливу географічного середовища на психіку населення країни. Наприклад, турки зайняли ту місцевість, в якій вони проживають відносно не дуже давно – тільки з XIII століття. Вони примандрували з північних областей Азії, які вважаються традиційно «холодними», однак сьогодні турків не можна вважати такими емоційними та експансивними як, наприклад, італійців, хоча вони і прожили в умовах «гарячого» клімату близько семи століть.

Зазначені науковці виокремили різні типи ландшафтів, які, на їх думку, впливають на формування певних психологічних рис народу, що заселяє певну територію. Ріка є, на їх думку, «свого роду вихователькою почуттів порядку й громадськості. Вона прищеплює дух заповідливості, звичку до спільних, артільних дій, змушує розмірковувати і призвичаюватися, зближує розрізнені частини населення, привчає відчувати себе членом суспільства, спілкуватися з чужими людьми, спостерігати за їх характерами та інтересами» [1, с. 55]. Слов'янські племена завжди оселялися на берегах річок, що певним чином вплинуло на формування їхнього менталітету.

Ліс, лісова зона, в якій переважно формувалося населення Київської Русі, був не тільки основою їх господарського життя.

Тривале перебування в умовах лісового життя формувало у людей почуття обережності, постійного страху або перед вторгненням ворога, або перед нашествям диких звірів та ін. Одночасно ліс був захистом від супротивників, джерелом для добування їжі. У свою чергу, «одноманітність природних форм виключає обласні прихильності, примушує населення до ведення одноманітних занять; одноманітність занять призводить до одноманітності в звичках, віруваннях; однаковість звичаїв і вірувань виключає ворожі стосунки; однакові потреби вказують на однакові засоби для їх задоволення, – і рівнина, якою би не була вона великою і різноплемінною, рано чи пізно стане областю однієї держави» [1, с. 53].

Описуючи вплив гір на формування характеру нації, дослідники пишуть: «Горці в повсякденному житті бувають більш замкненими і мовчазними, ніж мешканці рівнин. Це й зрозуміло: в горах, як правило, люди мимоволі змушені проживати невеличкими відокремленими групами, і можливість спілкування між ними є набагато меншою» [1, с. 58].

Клімат, як і ландшафт, також впливає на національно-психологічні особливості населення. Географи та етнографи ще з античних часів помітили різницю в характері і темпераменті північних і південних народів. Північні народи за своєю поведінкою більш спокійні, повільні, розсудливі, мовчазні. Південні, навпаки, – гарячі, жваві, рухливі, багатослівні. Якщо взяти європейський континент, то, дійсно, південні народи цього материка (італійці, іспанці, португальці, кавказькі народи, населення південних районів Балканського півострова) є гіперемоційними, запальними. Північні народи – шведи, фіни, норвежці, датчани, естонці – навпаки, є настільки повільними та незворушними, що про їх «гарячкуватість» складають анекдоти. Але, як приклад гіпертрофованого ставлення до цих відмінностей можна навести «розмірковування» старовинних авторів про те, що жаркий клімат «розслабляє енергію людей, робить їх ледачими». Зрозуміло, що така точка зору не може сьогодні бути сприйнята серйозно хоча би через те, що землеробство і людська цивілізація розпочалися саме в південних районах, тобто в країнах зі спекотним кліматом.

Оцінюючи загалом населення земної кулі, також можна зробити висновок, що південні народи є більш емоційними та рухливими, ніж північні. Крім європейських мешканців півдня, можна згадати всі латиноамериканські народи, від яких йде розповсюдження «динамічної» культури: темпераментних танців, мелодій, фестивалів, боїв,

змагань – усього того, що пов'язано з гострими відчуттями, емоціями, пристрастями. Достатньо написано про гарячкуватість арабських народів, а також мешканців Південної Азії. В культурі Індії важливе місце посідає яскравий та акцентуований вираз своїх емоцій, які можна наочно спостерігати під час перегляду їх кінофільмів. Більшість заворушень, випадків масового психозу, релігійних протестів, закоротів з участю великої кількості людей також припадала на ці країни. І навпаки, не можна згадати практично ніяких масових проявів людського невдоволення або вибуху ненависті, жорстокості в країнах, що традиційно відносяться до північної області (Фінляндії, Швеції, Норвегії, Данії, Ісландії, Ірландії, Канади).

Також ґрунтовний аналіз впливу природного середовища на формування соціально-психологічних особливостей населення країн наводиться у праці відомої білоруської дослідниці, етнопсихолога і етнокulturолога Ю.В. Чернявської «Народна культура и національні традиції», в якій авторка додержується, в основному, культурологічного підходу. Вона пише: «Впродовж сторіч вважалося, що головний поштовх до формування народу, його характеру і культури дають природні умови, в яких цей народ історично мешкає» [7, с. 45]. Відповідно до точки зору дослідниці, впродовж століть накопичувалося переконання багатьох мислителів, науковців щодо значної вагомості такого впливу. Ю.В. Чернявська наводить як приклади висловлювання видатних дослідників минулого. «Народи жаркого клімату боязливі, як старики; народи холодного клімату відважні, як молоді», – писав французький мислитель XVIII століття Ш. Монтеск'є. А Г.-В. Гегель стверджував: «Незмінність клімату, вся сукупність властивостей і особливостей країни, в якій та або інша нація має своє постійне місцеперебування, сприяє незмінності її характеру... Особливо важливим при цьому є зв'язок з морем. Усередині корінної Африки, яка оточена високими горами, що відділяють її від узбережжя, і тим самим наглухо відгороджують її від моря – цієї вільної стихії, дух місцевих жителів залишається нерозкритим, поневоленим, не відчуває ніякого прагнення до свободи, не опираючись, переносить загальне рабство» [7, с. 46]. Чернявська вказує на те, що з часом в соціології і етнографії склався цілий напрям, який так і називався – «географічним». Історичний і соціокультурний аспекти в працях його представників практично ігнорувалися; людина і людське співтовариство, а також психологічні особливості всього народу вважалися повністю детермінованими зовнішнім середовищем.

Звичайно, клімат, характер ґрунту, рельєфу істотно вплинули на рід занять ранніх людських суспільств, їх культуру. Раннє розділення жителів Єгипту на стани – землеробів і воїнів – вчені пояснюють періодичними розливами Ніла: всі чоловіки не могли одночасно залишити поселення, пішовши на війну. Система дамб потребувала постійної уваги, інакше країна могла загинути. Разом із тим, можна говорити також і про те, що природні фактори відіграли свою роль у формуванні й психологічних особливостей нації або народу країни. Авторка як приклад наводить розмірковування російського філософа М.А. Бердяєва про вплив неосяжних російських просторів на «російську душу»: «До російської психології увійшли безмежність російської держави і безмежність російських полів. Російська душа забита широчиною, вона не бачить меж, і ця безмежність не звільняє, а поневолює її. І ось духовність російської людини ввійшла всередину, в споглядання...» [8, с. 47]. Далі Бердяєв пише про те, що невелика компактна територія Німеччини породила в німців бажання все упорядкувати, розставити по місцях на відміну від русича, в якому неозорі простори Батьківщини виховали відсутність відчуття міри і невміння справитися з власною долею.

Усі ці приклади доводять, що природа відігравала і продовжує відігравати величезну роль у формуванні психологічного складу етносу. Однак Ю.В. Чернявська, як і Ю.В. Бромлей, після означення цього в цілому безсумнівного факту, також починає сумніватися у вирішальному значенні географічного середовища в психології народу. Визначна роль природи простежується, на думку дослідниці, лише на ранніх стадіях формування й існування етнічних спільностей. Вона пише: «Упродовж всієї своєї історії людина займалася тим, що в міру сил і можливостей пристосовувала до себе природу, облаштовувала її відповідно до своїх безперервно зростаючих потреб. В цей час життя людей навіть в найменше економічно розвинених країнах набагато більше залежить від рівня техніки, від створених людиною матеріальних і духовних багатств і цінностей, ніж від природи. Можна сказати, що історія людства і є процес все меншої залежності від первинного природного середовища і все більшої залежності від середовища «вторинного», створеного впродовж століть самими людьми. У цьому значенні ми живемо не стільки в природі, скільки в цивілізації. І навіть сама природа, як це не парадоксально звучить, сьогодні все більш стає творінням людини, породженням культури (у широкому зна-

ченні слова), тобто всього, що створено людиною, на відміну від первинних природних умов. Сама психіка людини і психологія народів змінюється, головним чином, під впливом історії, яка у відповідності до своєї людської суті є процесом соціокультурної творчості. Тому навіть стосовно до народів класичної Греції і Риму або європейського Середньовіччя, не говорячи вже про нації Нового часу, ми не можемо вважати природний чинник головним або навіть одним з головних системоутворюючих ознак етносу» [7, с. 49].

Чернявська наводить як приклад вплив природного середовища в період початкового формування білоруського етносу: «Великий вплив на психологічний склад народу надають географічні і геополітичні умови. Через болотистий, лісистий ландшафт білоруси з давніх часів вимушені були розселятися невеликими общинами, що склалися буквально з декількох будинків. Це породило цілу низку рис білоруського менталітету, таких як витривалість, уміння мужньо долати незгоди і, нарешті, деякий індивідуалізм. Так, якщо російський селянин багато в чому залежав від общини і будував своє життя, узгоджуючись з громадською думкою, білорус завжди знав, що свої невідкладні завдання він повинен вирішувати сам. Багато в чому це і сформувало славетну білоруську працьовитість, завзятість в досягненні мети, і нарешті, деяку відособленість від великих колективів. Звідси випливає і недовіра білоруса до глобальних колективних ідей» [7, с. 60]. Світ білоруса – цілком світ його землі: у білоруському фольклорі набагато менше згадок про дальні краї порівняно з фольклором російським або українським. Світ білоруса можна охопити поглядом: це – поле, озеро, ліс. Не величезна неосяжна батьківщина, але «рідний куточок землі», край, який ніколи не докучає його мешканцям. Ймовірно, цим пояснюється той факт, що аж до останніх десятиліть міграція була рідкісним явищем для білорусів. Це надзвичайно осілий народ.

Авторка також намагається утвердити думку стосовно того, що формування етносу відбувається під впливом багатьох факторів, одним з яких є географічне середовище. Однак при цьому додержується наступна логіка: природа, природне середовище впливає на формування та розвиток культури, а вже культура, в свою чергу, впливає на людську свідомість, свідомість мас, самосвідомість етносу. Такий логічний ланцюжок простежується і у творах багатьох дослідників української культури, які дуже часто вказують, що на формування українського народу, його ментальності, так

званої «душі народу» величезний вплив здійснила українська природа, особливості ландшафту, характерні для українських земель явища природи.

Найбільш характерними для України вважають наявність степових просторів, родючих земель, які є основою життя людей, що їх заселяють. У народі казали: «Степ, поля – то розкіш моя!» або «Степ та воля – козацька доля: коли козак у полі, то він на волі». Степові ландшафти викликали у людей почуття безмежності простору, спонукали на глибокі та тривалі розмірковування про облаштування Всесвіту. Вигляд безкрайніх полів, обширу формував у степовиків такі риси, про які в книзі українського дослідника В. Супруненка сказано наступне: «Багато з тих, хто спостерігав життя степовиків, придніпровських жителів, відмічають риси гордості, самолюбства українця, його аристократичне презирство до гендлярства та будь-якої дріб'язковості» [6, с.12]. Про характерні національні риси українця написано наступне: «Він повільний у рухах, як римлянин у своїй тозі. Думка його обертається солідно, не хутко, як думка філософа» [6, с.12]. Поетичність, душевність, схильність до споглядальності та глибокодумності є, за визнанням більшості, притаманні саме українському національному характеру. «Особливо малорос любить полежати на зеленій траві, на спині, вдивляючись у віддалений простір; до цього його надихає сама прекрасна природа Малоросії» [6, с. 13].

Згідно з цим підходом, високі душевні якості українського народу (доброта, щирість, душевність) визначаються красою місцевої природи. Саме природне середовище, маючи в своїй основі м'які, ліричні пейзажі, спонукає до формування подібних внутрішніх рис людей, що мешкають на цій території. В порівнянні, наприклад, з народностями, що заселяють гори, українці м'які, дружні люди, які не стигаються проявляти свої почуття, намагаються поступатися один одному у спірних ситуаціях. Про горців, навпаки, складений інший стереотип їхнього психологічного образу. Це – горді, мужні люди, котрі багато почуттів залишають в середині себе, намагаються не виявляти їх, тим самим створюючи про себе враження холодних і навіть жорстоких осіб. Такий вплив здійснив на них суворий, холодний гірський ландшафт.

На відміну від багатьох своїх колег, відомий російський дослідник, доктор філософських наук В.М. Півоев у своїй праці «Етнос і нація: проблеми ідентифікації», крім інших суто психологічних проблем, що пов'язані з існуванням і формуванням етносу, грун-

товно розглядає вплив природного середовища на формування національно-психологічних особливостей народу. При цьому він з особливим акцентом зазначає, що природне середовище є одним із активних чинників формування психологічних рис людей, які проживають на певній території. Також він окремо аналізує такий аспект самосвідомості народу, як «етноідентичність» – здатність людини до ототожнення у своїй свідомості себе з представником відповідної нації. Загальна здатність певного етносу до створення такого мисленнєвого образу стосовно своєї нації, а також сам цей процес, за Півоевим, носить назву «самоідентифікація етносу».

Дослідник вказує, що одним із вельми поширених підходів до проблеми етноідентичності є використання таких понять, як «кров» і «земля» як основи для самоідентифікації етносу. Якщо беруть за основу «кров», то акцент робиться на об'єктивні расово-генетичні, антропологічні ознаки. Якщо акцентують увагу на «землі», то головним стає зв'язок етносу з біосферою, наявним ландшафтом. І тому етноідентифікуючими ознаками стають психологічні характеристики, детерміновані природним середовищем.

В.М. Півоев вказує, що на нашій планеті є сім основних ландшафтів: тайговий (зокрема його різновид – тропічні джунглі), степовий, пустинний, гірський, приморський, савана і тундра. Кожний з них пропонує людині свої закономірні правила поведінки, які і оформлюються в етнічній культурі. При цьому, незалежно від різності ландшафтів, об'єднуючим чинником для соціальної спільноти є зовнішні небезпеки і труднощі забезпечення себе необхідними продуктами харчування. У свою чергу, вони впливають на вироблення єдиних правил поведінки, однакових етичних принципів і ціннісних орієнтацій.

Виокремлюючи територію як чинник ідентичності, В.М. Півоев, підкреслює її особливе значення у процесі самоідентифікації нації. Він наводить думку видатного російського історика С.М. Соловйова, який писав: «На життя народу здійснюють вплив три найважливіші чинники: 1) природа країни, де він проживає; 2) його характер; 3) сусіди, які оточують цей народ» [4, с. 54]. Особливе значення він надавав впливу природного середовища на історичний процес і характер російської людини, виділяючи три стихії: ліс, степ (поле) і річку (воду), – вони зумовили особливості менталітету росіянина. Сувора природа загартувала характер російської нації, виробила завзятість і мужність, патріотизм і любов до своєї Батьківщини.

Таким чином, за Півоевим, більшість мислителів і філософів, оцінюючи історичний розвиток людства в цілому і кожної окремої нації, завжди виявляли як одну із важливих детермінант їх формування природні, географічні умови. Вони пов'язували цей вплив зі створенням специфічного національного характеру, існуванням таких спільних психологічних рис, завдяки яким можна ідентифікувати представників однієї нації або відрізнити їх від іншої.

Висновки. На формування національно-психологічних особливостей людей, що проживають в однакових природних умовах, здійснюють вплив багато чинників, серед яких фізико-географічні умови природного середовища відіграють важливу, але не вирішальну роль.

Формування етносу здійснюється протягом значного історичного часу. Сьогодні ми можемо наголошувати на тому, що, дійсно, народи і народності, які розвивалися в однакових природних умовах, мають більше спільного між собою, ніж народи, які проживали в різних за кліматом і ландшафтом країнах. Особливо яскраво ці відмінності, як показано в різних наукових джерелах, проявляються при зіставленні північних і південних народів.

Менш відчутною є різниця між людьми, які проживали і проживають в різних природних зонах - тундрі, лісах, лісостепу, степу, горах та ін. Етнопсихологи виявляють певні відмінності в поведінці і звичаях таких представників, однак їх теоретичні констатували сьогодні виглядають досить непереконливим, а часом і суперечливими.

Нині серед великої кількості вчених також усе більшого визнання набуває позиція, відповідно до якої можна говорити тільки про певні відмінності між націями і народами в психологічному плані, однак ці відмінності важко охарактеризувати конкретно і можна говорити про них тільки на прикладі значної маси людей – всієї нації або етносу. Тому, визначаючи національний характер, більш правомірно говорити не про монополярне володіння населенням конкретної країни цими рисами, а тільки про різницю між окремими народами у формах, відтінках і стилях їх прояву. Так, немає боягузливих чи ледачих народів, хоча носії цих негативних рис характеру зустрічаються серед усіх етносів світу. Виходячи з цього, про вплив фізико-географічних умов природного середовища на формування національно-психологічних особливостей (психічного складу) нації (населення країни) можна говорити достатньо умовно, з численними застереженнями. Якщо допустити, що

немає цілком специфічного характеру певного етносу, не можна стверджувати й про формування суто національно-психологічних особливостей, які виключно зумовлені чинниками природного середовища.

Перспективами подальших досліджень є проведення детального аналізу соціально-економічних умов як чинника формування національно-психологічних особливостей нації.

Література

1. Бромлей Ю.В. Человечество – это народы / Ю.В. Бромлей, Р.Г. Подольный. – М.: Мысль, 1990. – 392 с.
2. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. – М.: ДИ-ДИК, 1994. – 638 с.
3. Лісеєнко О.В. Менталітет: сутність та особливості регіональних проявів: Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук / О.В. Лісеєнко. – Х., 1998. – 17 с.
4. Пивоев В.М. Этнос и нация: проблемы идентификации / В.М. Пивоев. – Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2006. – 109 с.
5. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология / Т.Г. Стефаненко. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 368 с.
6. Супруненко В.П. Народи. Витоки нації: символи, вірування, звичаї та побут українців / В.П. Супруненко. – Запоріжжя: Березина, 1993. – 136 с.
7. Чернявская Ю. В. Народная культура и национальные традиции / Ю.В. Чернявская. – Минск: Харвест, 1998. – 172 с.

В статье рассмотрены актуальные проблемы формирования национально- психологических особенностей нации как социального феномена. Проанализированы основные факторы физико-географических условий природной среды и степень их влияния на национально-психологические особенности отдельных наций.

The article considers topical problems of formatics at a nation's psychological peculiarities as a social phenomenon. It analyzes basic factors of geographical conditions at the environment and the extent of their influence on national psychological peculiarities of individual nations.